

analiza, preko principa Ega, tek treba da otkrije, osvoji, podvrgne svojoj moći.

Jaki ljudi imaju i jake strahove. Oni se moraju od njih braniti snažnim idejama koje će nadvladati »vrata pakla«, ili bar ostati uspravno da žive usred pakla. Genijalni otkrivač nesvesnog, tog, za Frojda, samo mračnog i haotičnog, arhajskog i atavističkog nesvesnog, iz koga vrebaju zveri naše daleke, tamne prošlosti, uvek i dalje u nama preteći, prisutne, nezasiće u njihovoj seksualnoj i agresivnoj gladi, strasno se i divlje opirući svakoj kulturi i prisustvu duha u čoveku, Sigmund Frojld, sve se više s poodmaklim godinama priklanjajući svemoćnom instinktu smrti, gajio je duboko nepoverenje i prema osećanjima i prema duhu. Nepriступaćan do kraja onoj drugoj strani nesvesnog, kojoj je Jung uvek imao otvoren pristup, onom nesvesnom koje zna za radost i svemoć života, za večnu pobeđu nad smrću, jer je ovo nesvesno i stvaralačko, pošto »oko vidi sunce, jer je sunčano« (Gete), Frojld je morao da prenglasi vrednost i značaj razuma i da u njega počne da veruje starozavetnom strašću kojim je bio od rođenja zadojen.

Živeći u vremenu u kome je racionalističko-pozitivistička koncepcija zbiljanja predstavljala vrhunski domet filosofije, i pored sve jače prisutnosti blistave iracionalnosti jednog Ničea, koji je i na Frojda ostavio memali utisak, Frojld je pisao: »Mis-

lim da se strah od smrti odigrava između Ja i Nad-ja.... Ja je stvarno mesto straha.« Nikad dovoljno da stigne do kraja u analizi sopstvenih neurotičnih osećanja, uplašen pred povremenim naletima seksualnih i naročito agresivnih impulsa, izjednačavajući ovakva svoja osećanja s osećanjima večnog čoveka, i čovekovo Ja i čovekov razum ostali su u Frojda do kraja uklješteni između sadističkog Super-ega, neobuzdanog Ida i surove realnosti. Otcepljujući se od morala predaka i Mojsija, kao prvog zakonodavca i utemeljivača morala i religioznosti, duboko sunnjičav prema ženi i svemu femininom u sebi, samim tim opasno udaljen od Anime kao mosioca života i večnog rađanja i pobeđe rađanja, Sigmund Frojld je morao osećati dubok strah koji je uvek prisutan u onom koji sablasno lebdi u svetu intelektualno-apstraktnom, između Duha i nagona, nemajući poverenja ni u jednog, s isto tako dubokom čežnjom da sam postane Mojsije koji će dometi svome narodu i celom svetu nove tablice zakona, nova pravila življenja. Frojld je samo slutio i na svoj način, strogo intelektualnim jezikom, izrazio duboku istinu da je samo ljubav svemoćna i da »ljubav istinski leči u psihoterapiji«, ali je, u isto vreme, nepremostivim jazom bio odvojen od uvida u drugu duboku istinu da je Ljubav jednom pobedila Zakon i da u »ljubavi nema straha, nego savršena ljubav izgoni strah napole«.

taras kermauner

nalepnica o smrti

(Smrt u slovenačkoj poeziji poslednjih četrdeset godina)

PRVI DEO

Grob narodnim herojima pred slovenačkom skupštinom bez sumnje je od onih najvažnijih za slovenačku državu; sveto mesto revolucionarnog i narodnooslobodilačkog pokreta. Na nadgrobnom kamenu zapisani su Zupančičevi stihovi o veri u narod, u revoluciju, u budućnost:

*Ko za nju umire,
uzdiže se u život
kada pada u smrt.**

Smrt — herojska, požrtvovana, verska, radi uzvišenog cilja — uslov je života. Ko životari, ko ne veruje u davanje svog života, ko čeka i računa, ne može stupiti u život. Za pravi život potrebno je platiti veoma skupu ulaznicu: spremnošću na smrt i čak samom smrću.

Danas govorimo o kraju avangardizma, eksperimentalizma, hipermodernizma; ili, bar jednog njegovog istorijskog stupnja. Stoga možemo pogledati kakvu ulogu igra smrt u ovom literarnom pokretu; za petnaest godina postojanja on je sasvim jasno odredio svoje odnose prema životu i smrti, razvio njihove međusobne odnose u detalje i oblikovao karakter i jednog i drugog.

Godine 1969. izašla je jedna od reprezentativnih knjiga slovenačkog avangardizma — reizma: *Žalostna majna* I. G. Plame-na. Na osamdeset i jednoj strani zbirke o smrti se neposredno govori samo dva puta:

Prvi put:

*Ubio sam muvu
ko će ubiti mene*

*biti muva
živeti posmrtni život*

Veza sa Zupančičevim i njima srodnim stihovima je direktna; mada: razlika između dva sveta. Pošto želim da što više govore same pesme, navešću neke druge iz istog razdoblja i istog duha kakve su Zupančičeve; one će otkriti zajedničko unutrašnje značenje.

Recimo, Vipotnikova *Pesma jutrenja*:

*Ko si po tihim šumama zakopan
ko u tamnici pao si od rana crnih
pogledaj, iz noći život plamti.*

Crne rane, noć, tamnica, zakopanost, padanje, sve su to sinonimi za junačku smrt. Iz nje cveta život; drugih puteva prema životu nema. Radi se o ustajanju iz mrtvih. Život nije biološki dat kvalitet; takvo je samo preživljavanje, životarenje, vegetiranje. Život treba izboriti. Ne samo hrišćanska, nego i drevna mitska struktura — Dionis, Oziris itd. — još uvek deluje. Ko ne poseje sopstveno telo u zemlju, ne može postati seme; biblijska parabola o umrlom semenu koje rađa unutrašnji plod. Bez semena nema biljke.

Jože Udovič u *Obletnici* govori doslovno o preporođenom skeletu:

*Napokon mlad i kao neistrunljiv,
neznanac stupa, iz klisure gde leži,
iz ruku mu vlasi i lišća roj klija,
cvetovi rana na njemu procvetali,
u kosi mlad kukurek skrio mu se.*

Proleće je moguće samo ako ga pripremi zima. Ruže rastu samo iz leša; leš je pak samo jedan oblik čoveka. Trulo i ožvelo telo čine zajedno neistrulivo biće: Čoveka koji je svet.

Bogumil Fatur kliče u *Minutu tišine*:

*Za pale...
u zagrljaju nesavladanih, kao prsa materina
nabreklih semena...*

za svete žrtve...

*spavaju kao slatki plod
bdiu kao gorki, sočni plod...*

Umrlji bdiu, budni su. Ni najmanje nisu odsutni. Seme su i plod. Od tog ploda jedemo, živimo; bez svetih žrtava nije moguće ulaznicu, zajednica, polis. Jedino na kostima žrtvovanih može se temeljiti bratstvo živih. Bez misterije žrtvenog dara svet ne može izniknuti.

Anton Vodnik opisuje u *Pesmi o susretu* ženu koja traži ubijenog muža — partizana. Naposljetku ga nalazi:

*srcem sam te osetila
kao što žedan u pustinji
nalazi živu vodu.*

Svet ne može rasti, čovek ne može disati ako neutralne — ni žive ni mrtve — materije, hemijske i fizičke, ne poškropimo živom vodom. Živa voda je stari mitski simbol za izvor života. A ta živa voda — u poeziji iz doba narodnooslobodilačke borbe i neposredno posle nje — jesu herojske žrtve.

U poznatoj Kajuhovoj pesmi *Majci palog partizana* suočavamo se čak s voljom za višestruko žrtvovanje:

*Znaš, mama, lepo je, lepo je živeti,
ali za ono za šta sam umro, još jednom bih hteo mreti!*

Odluka o smrti nipošto nije odluka protiv života. Nikakve mračne askeze, mikakvog samouništenja koje ne bi verovalo u sunce, u proleće, u mogućnost svetlog života. Obratno: sam život je lep, optimizam je razasrt preko svega, kroz sve, čak

preko uživanja, slasti tela, ljubavi, rada, radosti. Život je veliki cilj. Mada je svest jasna: bez mučeničke smrti nije moguće dosegnuti ovaj cilj. Što češće umreti da bi život bio lepši, puniji, snažniji! A na neki način, simbolično, i borac više puta umre — ili bar umire; ne jednom je u položaju kada pobeđuje svoj strah, bekstvo u izvesnost, umor, sumnju, popuštanje. Svaka pobjeda nad tim slabostima je odluka o smrti: oživljavanje života.

Okrenimo se s oštrim rezom avangardi poslednjih petnaest godina. Razmotrimo Plamenovu pesmicu. Ljudi se više ne ubijaju. Ubijam, u najboljem slučaju, samo još životinju: muvu. Pesnik nije bez želje da živi posmrtnim životom. Ali, ne u obliku novog društva, novog čoveka. Ne biti više čovek. Biti muva. Kao da se čovečnost iscrpela. Kao da je živost čovekova splasnula otkad ljudi više ne umiru za ljude. Ko je čistiji, hoće da napusti ljudski način bivstvovanja.

Drugi slučaj u kojem Plamen neposredno govori o smrti:

*vatra će ispiti vodu
voda će ugasiti vatru*

*sluškinja se udavila
gospodar je izgoreo*

Ne prođe dugo a opazimo: sluškinja je samo sinonim za vodu, gospodar za vatru. Smrt vatre i vode, ne ljudi. Doista njihova smrt? Ma kakvi! Igra rečima, u hipermodernizmu tako omiljena; voda se ne može udaviti, vatra ne može izgoreti. Fizički elementi ostaju: samo se prelivaju između sebe, pretvaraju se i zamenjuju — a smrt između jednog i drugog stanja nema. Smrt važi samo za živo; posebno za čoveka. A čovek je iz te — reističke — poezije, u načelu, nestao.

Umesto smrti oglašava se nestanak:

*kutija šibica
nestaje u vatri*

ili

*skakavac
sakriva glavu
i nestaje u dubini*

ili

*lepota muve
prolazi kada ova nestane u siru*

Nestaje nešto što se više ne pojavljuje. Međutim, kada smrt omogući život, ono što nestane, ne omogućava ništa. Toga više nema. Drugim rečima: čega nema jeste ništa. Važan postaje nihilizam, kao istina hipermodernog sciencijskog tehničkog univerzalnog kodiranog sistema.

Klasična knjiga slovenačkog avangardizma je Šalamunov *Poker* (1965). U njoj je sav program i već ostvarenje antižupančičevskog sveta. U *Tomboli* pesnik nas pita:

*Ko si da pogineš za pravopis
i mrtav gledaš kako se puši palenta...
ko si da devetnaesti put farbaš baštensku ogradu
ili hodaš samo u čarapama
posečeš drvo i jedeš hleb sa maslom
hraniš svoju kokošku i nosiš zelene minduše*

Ironija, obešenjački humor, podsmeh na celom frontu, odgovori su na svet bez smrti, u kojem ni pesnik nije u stanju da podari sopstveno telo. Ono što jeste, smešno je; vredno je da se ismeje. Samo je kao smešno; Šalamun je u suštini pesnik društva koje je izgubilo svoj zajednički erotizam: onaj koji je nestao. On je zabavni, gorki, domišljati, klovnovski i dubokoumni opisivač sredine srednjeg staleža, koji je život i smrt zamenuo mnoštvom proizvoda. Sire se stvari: raste jedino svet potrošnje i proizvodnje. Stoga se i stihovi množe — stihovi podrugljivci. Prividna suština predmeta dobija ravnotežu u proklamovanoj ništosti — parodične — reči.

Pravopis parodične reči je znamenje za slovenačku gramatiku: za slovenački jezik kao osnovu i vezu slovenstva; dakle, za najveću tradicionalnu vrednost. Veliki — pravi — Slovenci nekada su se žrtvovali za »pravopis«, sve do NOB-a. Danas nema onih koji bi hteli da obnove njihovu aktivnost. Ko bi danas umro žrtvenom smrću, umro bi i ne bi ustao iz mrtvih; tu je suština problema. Mrtav bi gledao — ironični oblik — kako ljudi ((ljudi?)) farbaju svoje vikendice, jedu, lepo se oblače, stiču. Takva smrt ne bi rodila novog — očišćenog, pretresenog, obaveznog — čoveka, već bi značila samo nestanak onoga koji se žrtvuje; farbari te smrti ne bi čak ni opazili. A ako je tako, ko će se vratiti u vatru koja ne preporuča?

U pesmi *Kino* Šalamun radoznalo potvrđuje:

*nećeš otkriti svoj svet
nećeš otkriti
nećeš otkriti svet*

Parodični svet je samo dopuna banalnog; njegova antiideološka slika. Raskrinkava ga, to je u stanju: negativitet. Ali, ne zna da uspostavi novi, drugi. Razumljivo: taj je uspostavljen samo uz žrtvu. Zato Šalamun opravdano izjavljuje:

svet je raspad sveta

Svet je raspad čovekovog sveta. Ostaje svet stvari. Reizam je ideologija te poezije. Za svet stvari — za fizikalnost i fizičnost — važe, pak, drugi zakoni. Pre svega u vezi s njima ne možemo razmišljati o životu i smrti. Kakav bi bio život stolice? Šalamun se pita:

*da li ste već videli stolicu
koja bi išla od kupatila prema kuhinji
ili pak u suprotnom pravcu jer to nije ni važno
i histerično pitala
šta će biti s mojim životom posle smrti*

Ni ljuljaška ni balkonska ograda nemaju posmrtni život (=move zajednice). Oni su ono što jesu: bit stvari. Pošto hipermodernizam svuda oko sebe opaža ništost, veoma se intenzivno upravlja na traženje biti. Nalazi je u »životu« stvari. A šta je to, gde je to? »Život« stvari je golo postojanje proizvoda, tela, institucija, svega opipljivog i datog. Imanencija kao takva. Ništa se ne da prevazići. Nigde doći. Ništa transcendentirati. Balkonska ograda — znamenje srednjoslojnjog čoveka — u već navedenoj pesmi (ciklus *Stvari*) ispoveda svoju »životnu« devizu:

*ali ja volim svoj mali život
i ja moram imati nešto od toga*

Od čega? Od »života« stvari, proizvoda, brbljanja, talasanja nevažnih i besmislenih rečenica. Svet se — na stepenu Zajčeve poezije — strahovito zaljuljao, u ništost; hipermodernizam spava ono što se spasti da: golo postojanje. Minimalnost egzistencije. Mrtvu stvar i njenu praznu reč. Nema više ni predstave o tome da li je moguće oživeti svet. Otpor protiv datosti? Gde su sad Borovi pozivi, konstatacije:

*Kod nas je posle hiljadu godina potekla krv,
digao glavu otpor!*

(Krv u plamenu)

Otpor se čini nemogućim, pošto nedostaje vera da bi ono što donosi pobeđnički otpor moglo biti različito od oborenog, pobeđenog; istorijsko iskustvo uči. Cinizam, skepticizam i pasivizam su rezultati tog iskustva. O dizanju na otpor, na smrt, Šalamun misli ovako:

*ako brojiš od jedan do sto
to je inače strašno naporno
međutim dođeš samo
a ako brojiš od tri do pet
i tu se začne
laž karambol palčevi kroz prozor*

Ustajanje iz mrtvih izgleda reisti paradoks, besmisao. Do živog života, dakle, ne stižeš nikada. Stoga je svaki instinski put — prolaženje, transcendiranje — zaludan i nemoguć. Na pitanje

da li se nešto menja

već je unapred odgovoreno sa *ne*: ništa se ne da promeniti. Sva-ko menjanje je samo prividno. Samo je posledica trenutnih nezadovoljstava. Ipak, ta nezadovoljstva nisu nikada takva da bi načinila dilemu: *aut — aut*. Dileme više uopšte nema: samo raspršenosti. Premeštanja. Zamenjivanja u krugu. Samovolje stanja.

*pa mi se ne dopadne
pa ustanem
pa malo potegnem
pa dođem nazad
pa još nije sve kako bi moralo biti
pa mi se ne dopadne
pa ustanem
pa malo potegnem
pa dođem nazad*

Ustati se može jedino sa stolice, sedišta, ne od smrti. I: put napred nije otvoren. Svakom ustajanju sledi sedanje nazad. Nijedna akcija ne probija kvazisvet datosti. Čovek je bez snage.

*da imam bolje zube
pravio bih resk resk*

A nema ih; stoga ništa ne rastrže. Visi, nepomičan, u tobožnjem kretanju (živahnost, a ne živost!): u množini reči i stvari. Pesma se dovršava na sličan način kao bilo koja Šalamunova — u takvom kraju je njena suštinska poenta:

*lajštica lajštica lajštica
dečva bečva bačva banana*

isto kao:

krilo poštari pamtivek

Kvantitet privida.

A sada čujmo Bora:

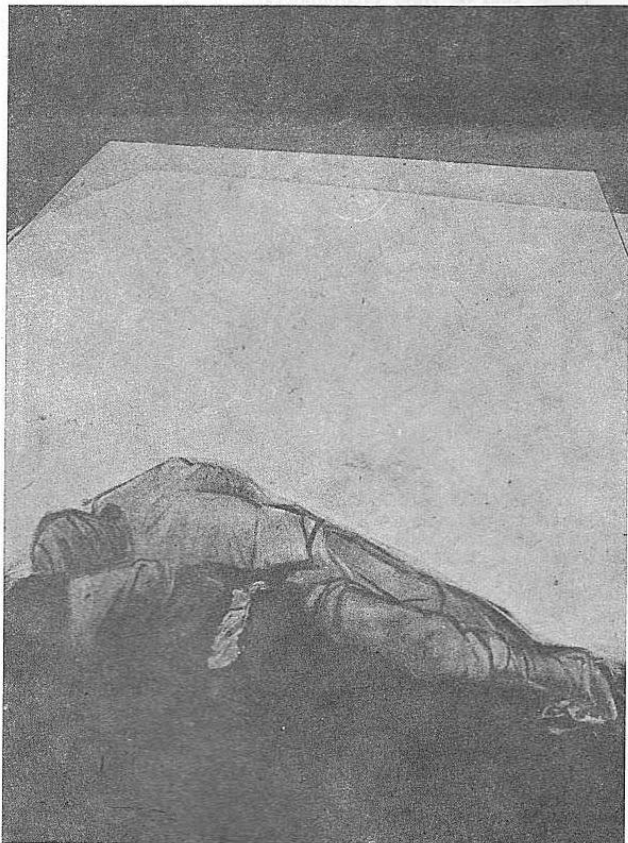
*jer danas nas iz zemlje čupate, varvari,
naše korenje do pakla pušteno.*

Samo ako imaš korenje, možeš se izvrnuti kao posečen, kao iščupan hrast. Šalamunov čovek je deleuzovski: bez korenja, lako zamenljiv, na nekom putu, uzlebdeo na vetru. Pakao ne poznaje; ni nebo. Srećan je, bar u ovoj prvoj fazi, što je s njim tako, pošto zaključuje: ako nemam vezu sa zemljom, s domovinom, sa stabilnošću, niko me ne može iščupati. Bitka je nemoguća. Svaka konfrontacija je suvišna. Neprijatelj udara, a ne može da udari, pošto sam za njega nevidljiv; pošto ne može da me ubedi da je moj neprijatelj. Uopšte ne postoji. U magli je, ja takođe. Udaraca nema. Zato nema ni rana, ni trpljenja, ni ubistva, ni smrti. Postignuta je svrha postrevolucionarnog kvazidruštva: proživeti se u beskraj, izvan smrti. A sa svrhom i njena realizacija: uopšte ne živeti, ni u paklu ni u raj. Ljuljati nešto između: u području senki. Zar nije grčki Had ostvarenje naše sadašnjosti? I nije li grčki živi život ostvarenje Borovog, Župančićevog sna? Reist neće da bude streljan; stoga i sam neće pucati. Jedino streljanje koje priznaje jeste s penisom i ustima. Ali, Bor zna da bez ubijanja nema preporoda:

*Oni koje ste juče mogli zaslepljivati,
danas vam pucaju u leđa i lice.*

Za Bora je zaslepljivanje upravo ono što je za Šalamuna istina: otklanjanje borbe, poniznost pred događanjem. Pred stvarima. Šalamun najjasnije određuje svoje odnose prema svetu u petoj pesmi iz ciklusa *Pomračenje* (naslov je simptomatičan):

*pokletstvo igre
prikovalo te je kao kariku u lancu
otmi se i progutaće te
iskoči i tude će pesme
gaziti tvoje telo
ostani i rodičeš pečurke.*

Ovaj lanac ne treba razumeti samo kao predaju. U njemu je daelkosežnije značenje: svet u kojem se našao reist predstavlja lanac: kariku do karike. Čovek akcije ne želi da se otrgne, iskoči, da se uzvisi u nešto drugo, u novo. Reist zna da to nije moguće, jer drugog — novog — nema; jer sve je isto. Zato ostaje, prilagođava se, pristaje na to da rodi pečurke. A šta su pečurke? *Pečurke* su tako značajne da su naslov ciklusa. Pečurke su beznačajne, besmislene reči tog istrulelog sveta:

*U stvari tako je to sa svim
najbolje stvari su pečurke
pečurke u supi
ništa ništa ništa*

Lanac je logičan i konsekventan: pečurke — stvari — ništa. Stvari su čovek u pomračenju. Tek u pomračenosti nastaje igra (ludizam). Stvari se međusobno igraju. Čoveka nema, jer čovek je takav da pobeđuje igru, s tim da sebe uloži kao žrtvu; tek tada poprima onu istinitost. Bez smrti nijedna stvar ne može zadržati ništost koja provejava kroz sve. Smrt i ništost se isključuju. Tamo gde je smrt herojska, ništost je progšana. Tamo gde caruje ništost, smrt nema pristupa. Smrt čoveka uzdiže u život, a Šalamun zapisuje:

sve pada u prazan mrtav prostor

Mrtav prostor je onaj koji je nekada umro, a sada ga je smrt napustila i više ga ne žari. Smrt je domaćin samo u živom prostoru, u ciklusu klijanja i truljenja. Prazan prostor je aseptican.

Lanac i mrtav prostor su izrazi koji i u Bora i u Šalamuna dobijaju upravo suprotna značenja: Šalamunov lanac je zatvoren svet reči — stvari koje ukazuju jedna na drugu; jeste igra u kojoj jedna karta obara drugu; jeste ogrlica označavalaca; jeste svet jezika, tekuća traka proizvoda, redosled uloga u instituciji. Šalamunov mrtvi prostor je starinarica stvari koje su jedna s drugom u samovoljnom odnosu. *Paradajz pesma politika* — vezuje ih samo početno slovo *p*. Ako počnem s paradajzom, mogu od njega nastaviti ka bilo kojoj reči — stvari. Prema pesmi, ako uzmem za formalno pravilo početno slovo. Prema antilopi, ako uzmem za vodilju drugo slovo. Prema salati, ako uzmem poslednje. Itd. Takvih uređivačkih načela ima bezbroj; crvena boja, okrugao oblik, sočnost i mlitavost — i na posletku, ne samo da je plod već je i stvar. Lanac je ubitačan. Prema tome, moderni računar: članovi su zamenljivi. Upravo ih to čini besmrtnima. Nijedan nije negacija drugog. Nijedan ne ugrožava drugoga. Svi se igraju između sebe i jesu na način da nisu.

A šta ako je čovek unutar tog prostora, upregnut u taj lanac, jednako ugrožen, samo na drugi način? Bez vidljive rane, a u raspršenoj psihopatskoj sveteskobnosti? Hoće li pobediti hipermodernizam onaj pesnik koji će iznova moći da uezgri raštrkanost karika? Koncentrisati bol? Naći cilj, osetiti granicu, udarati o zid, saznati da je prazan prostor tamnica, da je lanac okov a čovek čovek ako kida okov i razara tamnicu? Zgnječiti, prema tome, maglu u kristal? Neodređenost u dragulj smrtno određenosti?

Borova tamnica je vrlo određena. Njegov čovek zna: neprijatelj je tu, ja sam tu. Neprijatelj je onaj koji me drži u tamnici i koji me upreže u lanac. Spoznaja da je lanac jezičkih, državnih, produkcijskih, potrošačkih, političkih, pravnih itd. sistema upravo lanac kao što su lisice okupatora, vodi ka samoosvešćenju, ka razjašnjenju lažisveta senki. Razjašnjeni čovek i svet u kojima sam nabasao na svoju granicu: na smrt.

Bor je nekada osetio tu granicu s instinktom divlje životinje i s razumom trezvenog:

*kavez je domovina
tamnica je planeta*

(U novi svet)

Za njega je odgovor bio čvrst, određen, smrtan:

*Po okeanima krvi i benzina
plove k nama — novi svet.
Iz krvi, vatre, dima, plina
plane proletarijat!
Iz svakog srca
izraste — ne ruža:
bajonet!
U sebi zatri ljubav —
kad voliš novi svet!*

Odluka o zatiranju sopstvene ljubavi jeste odluka o strahovitosti, sasvim posebnoj žrtvi: za smrt sebe, ne samo svog tela, već i onoga što je u čoveku najlepše: ljubavi. Naučili ste nas mržnji, usklikuje (*Krv u plamenu*). Neprijateljstvo je smrt u srcu. A cilj je jasan: samo je s tim neprijateljstvom moguće razbiti neprijatelja: zli svet, tamnicu. Iz razorene tamnice koraćnuće novi čovek, pun nove ljubavi. Vrednost je: kad voliš svet.

Salamun je pesnik čoveka koji je bio zamišljen, planiran i ostvaren kao novo biće sveljubavi. Jedno vreme je koračao, taj čovek (Levčevi *Koraci u slobodu*). Potom se zaustavio i zgrozio (Kocbekova *Groza*) nad tim da je u vatri izgoreo: da je bio spaljen (Zajčeva *Spaljena trava*). I nad tim da je njegov cilj — zvezde — bio od olova, ne od zlata (Tauferove *Olovne zvezde*). Nije mogao da izdrži strah, pokrio je oči, oslepio se, ogluvio, istrkao se sebi srce, pomračio svest i takav, bogalj, počeo da igra. Ali ne ruski rulet, ne poker ma život i smrt. Poker kao jezik: uložio je reči — stvari, ne sebe. Pa je igrao, igrao, tako da je — zar već? — izgubio igru? Da je osetio — zar već? — ne samo svoju ništost, već i svoj pad preko granične crte?

Kako će se ponašati na toj tački, ako je jednom bude dosegao? Hoće li ponovo početi da veruje u budućnost — Verovanje! — i u svoju kasapsku snagu, u svoj varvarski zakon istovrednog menjanja svega živog? Hoće li ponovo zapevati, kao Župančić u pesmi *Znaš li pesniče svoj dug?*

*Još će proleća biti,
još jednom svanuće zora:
tada će vuci iz čopora
poći lovce da kolju:
preskoči Savu, plivaj niz Dravu,
zub za zub, glavu za glavu!*

To će opet biti položaj grupe i zajednice koja sasvim pripremljena hita u borbu do poslednjeg čoveka; jer, samo takva — eshatološka — grupa može biti u stanju da raspali veru — Veru! — u budućnost — u Budućnost! Pojedincu ili socijalnom sloju to meće poći za rukom; i jedno i drugo zavise od drugih; samo su privatnici. Za Salamuna je budućnost prazna; nema je.

*uveče će sve biti drugačije
uveče kada nestane i
poslednje bele pege sa moga zida*

Srednji sloj je zatvoren za obzidičavanje sopstvene nemoći. Budućnost je samo još silovitija sadašnjost: istovetnost. Belo u belom. Početak novog sveta? Ili kraj dosadašnjeg? Izravnjanje svih razlika, a pre svega svih suprotnosti?

Uopšte, čovek je u stanju da veruje, konkretno sanja i živo se nada, samo ako se odrekne sveta koji opisuje Župančić u *Nesanici*:

*zamukli pucnji
ponoćnih akcija,
hrabri krici
zarobljenih boraca,
krvi u žilama
kipući gnev?*

Da li se krv uopšte može pokrenuti ako je ne uzavru neprijateljstvo i ljubav, napon strasti? Ako svet ponovo ne postane vreden — toliko vreden da se za njega *ispлати* umreti? Da li se dá okovati ta ekonomija mesa i krvi? Ne vraćaju li se tek tada karakteristike koje odlikuju tradicionalnog čoveka: uživanje, trpljenje, verovanje, ljubav i poslednja i prva: smrt? Župančićev — eNOBejski, puni, vrijući, ljudi, divlji, poletni svet:

*a blizu, blizu,
tu u vreloj srcu,
od suza nabreklo,
kao slast i radost
i bol,
kao naše nade
i kao ljubav
i uvelo lišće
i nagla smrt.*

Naspram ovog usijano nabijenog sveta jeste srednjoslojni, raspušteni, razvodnjeni, spužvasti, mlitavi, močvarni; Salamun ga majstorski upesmljuje. Vrelina nije vatra zanosna, borca, vernika, bombaša, teroriste, mučenika; s vrelinom je ovako:

*da li je bilo vrelo
na suncu je bilo vrelo
a i u senci je bilo vrelo*

(Svrha pelerine)

Kao da slušamo pokojnika: čoveka bez života, nemoćnog da oseti nakostrešenu smrt. Smrt nije moja, ni tvoja; čika je poznato bespolno biće, onaj treći; sporedni pesnik zna o smrti samo ovo:

ubrzo je umro (čika) i zatim nije uticao

Na ironičan, mada zato ništa manje ispovedan i prislan način, upesmljen je čitav program hipermodernizma, kakav traje jednu i po deceniju, sve do Jesiha, Borisa A. Novaka i Kleća:

*šta vam je najmilije u životu
u životu mi je najmiliji mir*

Mir čega? Mir kao odsustvo borbe, opredeljenja, zalaganja, rizikovanja. Mir koji znači: pustite me na miru. To je ona slavna Šalamunova izjava iz *Pokera*, koja je obeležila praksu više generacija: do danas, njihovu desocijalizaciju, atomizaciju, privatizaciju:

*dalje sa svojim šapama
niko me se neće dotaći više...
ni sa kakvim kukama
nećete me više izvuci napolje
ni sa kakvim slamčicama*
(Kuda puzim)

Kuda napolje? U društvo, u brisani prostor, na bojište, u neposrednu promenu tela i srca, u simbolično menjanje žrtve i uzvraćene žrtve. Privatnik ostaje kao poljski popac u rupi, bezbedan, fiktivan, odsutan iz života i smrti: napisan. Upisivanje u svet koji počinje takav čovek jeste samozapis: prazni znak u konvencionalnom jezičkom sistemu. Ako me ne izvučete napolje, pod nož sudbine, postići ću da neće biti ni sudbine, ni noža, ni klanja. A šta će ostati? U *Svrši pelerine*, u drugoj Šalamunovoj zbirci, stoji:

*šta vas je u poslednje vreme posebno uznemirilo
ne bih mogao reći šta me je posebno uznemirilo*

Svet više ne uznemiruje: mir nedogađanja, neaktivnosti, zaledio ga je. Čak je i sećanje na veliko vreme minulo. Smrt je izbrisana čak i iz sećanja, orvelovski iščupana iz matične knjige društvovanja:

*da li osećate posledice drugog svetskog rata
ne osećam posledice
sećam se da je vojnik skočio na rampu
sećam se da sam video plavog leptira*

Šalamunova poezija bila je čudnovato oslobođenje od strahovlade starih pojmova i predstava: izuzetno suverenim gestom odstranila je teret koji je na mlade generacije pritiskala — ne njihova, već tuđa — manipulirana, ideologizirana smrt. Ta poezija je govorila: ova smrt nije naša, zato je i ne prihvatamo. Ono smo šta smo. Opaisaču šta sam; šta je za mene — bio — rat. Rodila se generacija mira, izobilja, igre, lakoće, neobaveznosti, sigurnosti, podsmeha. Nadarena generacija. Bistra, živahna, mladalačka. Premda — a to je teza mog eseja — i ta generacija stari. Šalamunu tek što nije četrdeset, njegova deca su — od ponavljanja njegovih ideja, od korišćenja njegovih izuma, od ostanjanja unutar njegovih vidika — već mladi stari, posprepljiva, samodopadljiva, podetinjena, cuclasta, svetlozelena (Kleč).

Danas smo na rubu šalamunovskog horizonta, što ne znači da Salamun, kao konkretni čovek i pesnik, ne bi mogao preko njega; njegova nadarenost je velika i sasvim neočekivana; šalamunovski horizont je opšti pojam reizma — ludizma — karnizma — lingvizma — hipermodernizma poezije koja odražava univerzalni scijentistički srednjoslojni sistem. Sam Salamun u poslednjim zbirkama neumorno pokušava da se ispne preko njega; a pitanje je da li je put koji je izabrao — misticizam — plodonosan? Da li je izlaganje sebe dovoljno? Da li je uopšte moguće put spasenja, put koji ne bi vodio ka krvi i smrti? Ka Župančiću koji vidi ono što Salamun zanemaruje:

*Dokle god pravdu po tlu gaze,
istinu bez stida srámote,
dokle god je laži, verolomstva u časti,
dokle je greho vleti slobodu,*

*dokle god nasilje i izdajstvo vlada,
ponos, muškost kao crvljiv plod otpada,
dotle u tamnici memloj zatvoreni sam
i od života nije mi rdavija smrt.*

(Izjava)

Strano pitanje ponosa i muškosti. Samo ako primiš na sebe breme ponosa, misliš da je oko tebe tamnica. Ako ponos izgubiš, držiš da je tamnica jedini mogući dom; tada ne podnosiš slobodu i po sopstvenoj želji se vraćaš u bezbedni bespolni zatvor. Šta je u tom slučaju sloboda? Svojevoljno lutanje karike? Ni najmanje: slobodu razumem samo kao spremnost da se na sebe preuzme dužnost rizikovanja, trpljenja i smrti. Bez smrti kao merila, sloboda je proizvoljnost. A dužnost nije ispunjavanje društvenih, institucionalizovanih, moralnih pravila; dužnost je vraćanje duga: sâm moram delati, jer su me drugi odbarili rođenjem. A delati znači samo jedno: dati se. Ne tako da se prvo ispraznim i dajem samo golu ljusku, da se dajem kao niko, kao anonimus, kao samojezik. Dati se s konkretnom ljubaznošću u opipljivom vrtlogu ljubavi i mržnje. Ne dati se kao gumasta pena, kao neuhvatljiv dim, neopipljiva magla; predati se giljotini sudbine koja zaseca, razdvaja — tek s tim oslobađa za budućnost.

Ima, prema tome, Župančić još više prava kada iziskuje od današnjeg pesnika da narodu (ljudima)

uvek iskrenost golu istinu pokazuje?

Šalamun je takođe pokazuje, kazaćete. Da li svu? Da li u suštinu? Istina je ono što je zabranjeno, zato i sveto. Ko je dotakne, ko probije začarani krug, čuvaće ga naoružani stražari državne veleustanove, ugrožen je i biće ubijen. Ta je ugroženost merilo za stepen istine — sve dok budemo životarili u klasno institucionalnim državnim sistemima. Hipermodernizam je pre petnaest godina bio u teškoj opasnosti; Šalamun prvi s njim. Od tada se civilizovao i institucionalizovao; danas je naš priznati amblem, naređena moda, po njemu se upravlja većina, sem okorelih staraca na koje je vreme zaboravilo. Sveto se izmislilo. Treba ga tražiti na drugom mestu. Naći drugu istinu, opet takvu za koju Župančić kaže:

*a ti je narodu posvedoči, pa ćeš na točku biti raspet!
(Vrtlog)*

Smrt na točku, razčtvošenje, to je opet buduća predaja čoveka sudbini; akt Edipa, Oresta, Ahila i Herakla, pa i Mirana Jarca i onih kojima peva Anton Vodnik u pesmi *Manom Mirana Jarca*:

*S tobom su pevali Čampa, Vuk, Kajuh,
dolazeći u zoru iz noći:
Novi kosac dolazi, sve nas pokosuje...*

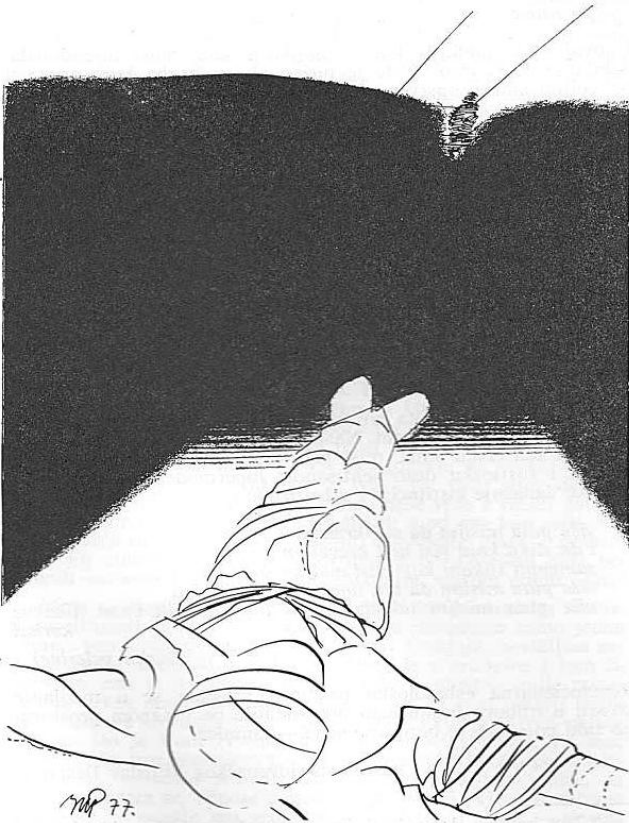
Vodnikov donekle klasicistički zanos dolazi *post factum*, posle smrti, kad pobednici živi opevaju veličinu mrtvih; tu smo već na pragu manipulacije, zida se Panteon, a on će kao žrtveni legitimitet opravdati dalji život — životarenje u trulom miru. Stoga naglašavam da takvu plačljivu viziju živih o mrtvima odbijam:

*Stupite pevači-borci
kao kroz portale
veličanstvene katedrale
iz svog mraka*

i:

*Pred vama gore kao oltari
sjale su. Pratile su vas
oluje Gospoda,
sva zemlja
pevala vam je kao orgulje,
kao vodopad u gorama grmila...*

*nečujno ste padali
u mraku šuma,
u logorima, kao taoci —*

*i s vencima koji ne venu,
vencima lepote i slave
oko plavog čela.*

Pomalo napoleonski kristalna idila. Napred nema smrti već veličanja. Ne trpljenje, već slava, pobeđa, carskost. Ne poklon, već plata. Ne krvavo srce, već krunisanje. To je rezultat ekonomije smrti, kada se nje dočepa klasno akumulacijsko društvo. Tu je granica smrti, njeno osnovno preznačavanje. Protiv ovog obrta stao je reizam. Katedrale su danas izmišljotina, utvrdio je. Gomile veličanstvenog kamenja, gomile koje zatvaraju ulaz u živi grob i ometaju smrt da ustane iz mrtvih, da bi se s njom ponovo neposredno sretali. Mauzoleji postoje zato da bi smrt bila večno pokopana; da bi večno goreo samo pobednik. Smrt dopuštamo samo još u prošlom vremenu. Glagol umreti nema više ni buduće ni sadašnje vreme.

U čemu je, dakle, tajna generacije koja dolazi? Naći, izabrati svoju — savremenu, plodnu — smrt? Zato da bi svet opet oživeo iz sistema rada u zajednicu ljubavi? Iz odnosa vlasti u svet nade? Iz fizičke jednakosti u sok vere? I ponovo — ponovo! — prođubiti Župančića:

*Samo ono što diše, čezne i voli,
trpi i nada se, što se u strasti povija,
što u radosti, kada se daje, sja:
živo meso, krv, duša — i pogubi*

*od bratskih ruku možda izvučeno —
o milo cveće naših tela —
za kakve boli još rođeno,
za kakvu smrt? — to me još samo doista ispija.*

*I mada još ću govoriti o sreći,
da, svagda ću svakog blagosiljati
ko radije u mladom zanosu je pao —
nego da trune u memljivoj tavnici.
(Šta je metal)*

Da li je moguće tačnije, istinskije, potpunije i suštinskije pogoditi o čemu sve vreme govorim? U ovoj pesmi nema nikakvih obmana, ideoloških, sentimentalnih, jeftinih. Nikakvih obećanja bogate nagrade. Nikakve trgovine. Širova, osnovna dilema: tavnica — nepristajanje na tavnicu. Želite opredeljenje čoveka? Čovek je biće koje ne pristaje na svoju zatvorenost u tavnici. Da li je to sloboda ili nužnost? Meni je svejedno, jedno ili drugo. Ne pristaje, ako je otvoren. A otvoren je kada dopušta da po njemu udaraju čežnja i ljubav, trpljenje i mirovanje, strast i radost, žrtvovanje i svetlost, kada se ispostavi kao živo meso i kao osećajna duša; kada ne leži pred dosuđenom predajom propasti, kada se žacne da je rođen za smrt. Tačno je to zapisao Župančić.

A šta o tim stvarima kaže reizam?

O riziku — Šalamun, iz zbirke *Svrha pelerine*:

*Jednog dana je gospodin France otkupio
od mladog umetnika brezovu šumu jer je mislio
ko nikad ne rizikuje ne dolazi do novca*

O smrti:

Jednog dana sam mislio da svaki čovek umire.

Smrt u krevetu. Od bolesti. Od starosti. Nestanak, ne smrt. Prestajanje, ne smrt. Takva je smrt posustala smrt. Smrt čoveka koji uopšte i nije počeo da živi. Čoveka koga nema, koji je odsutan. A odsutan je jer je u tavnici i za njega ne znamo. Jer je iza zida: ne mogu da mu pružim ruke i da se s njim zažarim u delatnu zajednicu.

Da li je svet moguć, ne znam; ali, znam da je nužan. Mora biti ako ga čovek rađa. Arađaga samo kada ga voli više od sebe (od svoje privatnosti). Svet jeste ako mu se čovek žrtvuje. Ako gamam po njemu, nema ga; kaže se da je samo slučajna, neobavezan; Šalamun je neobično radikalan, precizan, sjajan, kada određuje slučajnost sveta; sledeće stihove možemo čitati kao filozofiju reizma.

*prva konstatacija govori o slučajnosti sveta
druga konstatacija govori o prvom uslovu
treća konstatacija govori o pokretu glavom
četvrta konstatacija govori o aktovki
peta konstatacija govori o metodi prepoznavanja*

Ova ironija nije jeftina. Podsmeh je suština sveta. Sevt koji je samo slučajna postoji jedino onda kada ga ismevam; ismevanje mu, prema tome, daje egzistenciju. Glup je, dakle jeste. Smešan je, dakle jeste. Prvi uslov, aktovka i pokret glavom jesu činjenice s istog značenjskog nivoa: slučajno prikupljene. Šalamunova metodičnost je neverovatna: pesnik stiče takvu pribrnost da je u stanju da spreči bilo kakvu nužnu i celishodnu smisaonu vezu između činjenica. Smrt činjenice raspoređuje i kvalifikuje po njihovoj težini *vis-à-vis* života, a slučajnost ih razmekšava, kao kokoška blato u kojem se zagiblujemo. O eshatonu:

poslednji sud je napolju plavkast i isprepletan žilama

O tome kako merimo visinu — zamislite, šta je nekada značila visina! Visina čoveka, cilj našeg delanja, znatnost dela i karaktera, nekepeštvo duha, gonjenje navije. Čovek je, ako raste u visinu. Šalamun pretvara visinu u goli fizički odnos — onako kako se u lingvizmu umetnost menja u golo utekstualno.

*Visinu merimo pre podne čovek mora
biti bos mora stati na stopala
glava se mora tako držati da je
prava između ocnog ugla i sredine
ušne školjke vodoravna*

itd., još šest redova u istom stilu.

Fizika i humor, i jedno i drugo. Pristajanje na naučni svet i podsmeh samom sebi, pošto si pristao. Podsmeh omogućava distancu prema sebi, a distanca je čisto mentalna, teoretska. Reist se izdvaja sam: iz sebe, posmatra se i — smeje. Onaj koji je posmatran, ismejan je a ko — u pesniku — posmatra — umiče smešnosti. U tome je njegova prepređenost.

Nekada je čovek hteo da leti što više; kada je previsoko uzleteo, Ikarus, zadesila ga je smrt. U hipermodernizmu stoji na stopalama, na podu. Bez krila. Krila su samo njegova imaginativnost. U mašti uzleti, u maštu se vraća. Stoji u realnosti, miruje, igra se. Zakačen za površinu. Bez katapultu.

O budućnosti i borbi za nju:

a svi se trude da sanduče bude lepše nego ranije

Sanduče za valjke i kuglične ležajeve. Budućnost je samo vreme u kojem će predmeti biti tehnički savršeniji nego danas; vreme u kojem će tehnika biti savršenija. Tehnika je negacija smrti. Nauka će otkriti besmrtnost: zamrzavanje čoveka. Nismo li već u ovom trenutku besmrtni? O rađanju života:

*još danas sanjamo da je za rađanje dece
potrebno pojesti kuglicu*

Tehnika. Naučni izum. Veštačka deca. Veštačka okolina. Higijenski odnosi, medicinske kuglice, kuglični ležajevi. Mašina koja postaje računar.

Šalamun je pesnik koji oštro zapaža nasilje. Svet njegove poezije nabijen je najrazličitijim; jedva mešto čega se pesnik dotakne. A pošto je tako, mnogo nam govori podatak šta je u pesmama *Svrha pelerine* naglašeno, šta ispušteno, šta zanemareno; u kakvim su međusobnim odnosima različite teme i izjave. Šta je još zabeleženo o porađanju, o deci, o majkama?

*rado bih nacrtao mamu kako pliva preko rukavca moreuza
nikada neću otkriti da li su se moje tetke mirisale
videli smo kako se ljušti mama...
tvoj brat sin tvoje majke
tvoj sin kći voljena žena
detetom kaplje
na drugoj strani je moja mama kada je imala trideset i
jednu godinu*

Na jednoj — vrlo načelno, izmešane, zamršene pesme — a radi se o tome na koje mesto u apstraktnom nizu postaviti ime majke i ime kćeri.

To je sve o rođenju. Nekoliko stihova. Zatim sledi više stihova (14), samo ređanje imena, prezimena i zanimanja upravo venčanih, u stilu

reprezentant massimo bianchi i službenica luciana carere

Zbirka govori o Portugaliji, žutoj boji, vlasulji, avijatičarima, zanimanju, podupiračima, svodovima, težištu, vektoru, glicerinu itd. — stotine i stotine pojmova i stvari. Tema ili odnos rođenja samo je jedan od njih, ostalima jednak, istorodan. Zapravo se uopšte ne radi o rođenju, niti o majci, kao ni o detetu. Materinstvo se utvrđuje ovako

jednom sam putovao ljubljana dubrovnik

Ništa se ne rađa, to je istina. Sve se samo susreće, spoljašnje sa spoljašnjim; sastavlja se i rastavlja. Reči-stvari nemaju u sebi nikakvog romantičnog naboja da bi se međusobno spajale, prožimale, razmenjivale materiju i, kao nešto novo, iznova rodile. Sve vreme to ostaje isto, samo u različitim kombinacijama:

*jednom sam putovao dubrovnik ljubljana
jednom sam putovao varšava beograd
jednom sam putovao zagreb beograd*

U Kajuhovim pesmama, pisanim između 1941. i 1944. godine, rođenje je jednako samo smrti. Hijerarhijski red je jasan. Lukovi, težišta, zanimanja i boje počeci su koji učestvuju u zidanju čvrste, jasne građevine, raspoređenog kretanja, rastućeg or-

ganizma koji se uzdiže nad stabilnim temeljima — borba, žrtva, smrt — i stremljenje ka snažnom cilju — slobodi, rođenju, budućnosti. Umiranje i rađanje su konkretna praksa, zalivena krvlju, mukom, srećom. U pesmi *Pred velikim rođenjem* čitamo:

*Premnogo je majki izdahnulo na porođaju,
kada su živote darovale narodu.
Premnogo ih je u suzama zajecalo:
»Neka umrem, moje će dete živeti!«*

Simbolično, ljudsko menjanje: žrtva sebe radi tebe. Inače, jasnije od Kajuha nije moguće reći — to je poezija koja hoće da bude očigledna, da utiče, da prenosi istinu:

*Teško nam je, teško mreti,
jer u nama je vreme koga više nema,
jer slušamo dete koje već diše...*

*pa ipak je svako kao majka
spreman sebe da žrtvuje.*

Nije teško umerti, pošto bi me bilo strah od smrti; pošto ne bih želeo da napustim ovozemaljska uživanja; pošto bih želeo da preživim po svaku cenu. Tako reaguju kukavice, obazrivci, čekači. Kajuhovom čoveku je teško da umre pošto oseća u sebi život koji se rađa. A zna: upravo zato da bi se taj život mogao roditi, mora sam umreti.

Majka sama žrtvuje svoje sinove:

*Ako se ne vrati nijedan od trojice,
sinovi moji, tri moja zlatna dečka,
žalosna će biti a ponosna vaša majka.*

(Pesma majke tri partizana)

Žrtvuje ih jer time žrtvuje sebe; svoj plod, svoj rod, svoj smisao. Između majke i sina je neraskidiva veza; nužna, voleća. Tek ako je posmatram iz ovog ugla, reč ljubav dobija puno značenje. Najstrašnije je ako su deca ubijena bez borbe, bez smisla; ako su unapred sprečena da se mogu žrtvovati; ako su pasivne žrtve.

*Majke, majke naše što trpe,
gladne i blede,
žene trudne,
u poslednjem mesecu strpane u barake,
nose u sebi mrtvace, mrtvace...*

*Telašca plava,
hladna — krvava
rodiče i
posrnuče...*

U ovoj tački padaju oboje, i majka i dete; smrt nije donela ustajanje: novi život. Zato je nužan otpor: borba koja pristaje na voljnu smrt, sopstvenu i tuđu. Samo takva spasava i rađa:

*Tako umiremo sad mi,
mi u kojima se život rađa
i svaki mrtvac u ovom mraku
viče: ne daj, se, ne daj se, rajol!
(Pred velikim rođenjem)*

U okupatorske zatvore bačena trudna žena govori palom partizanu o njegovom još nerođenom detetu:

*a znače zašto si pao
zašto je tvoja krv prolivena
(Devojka u zatvoru)*

Facit?

O prirodi smrti i života govori ova esejistička nalepnica sama. Da završim sa Šalamunom. Naspram sveta koji sazreva od smisla, koji zna čemu smrt, reist piše pesmu koja izražava permanentnu i suštinsku dezorijentisanost hipermodernističke scijentističke današnje institucije i privatizma:

*više puta mislim da se okrenem
i da sliku koja visi nad krevetom
zamenim slikom koja visi nad kanabetom
više puta mislim da bih imao od toga korist
više puta mislim takode da od toga ne bih imao nikakve
koristi
(Svrha pelerine)*

Revolucionarna eshatološka promena izvrnula se u menjanje stvari: u njihovo besmisleno premeštanje po praznom prostoru: po zidu pojedinčeve bezimene sobe — tamnice.

Preveo sa slovenačkog Vojislav Despotov

* Zbog izuzetnih okolnosti u kojima je preveden ovaj tekst, citirani stihovi nisu uzeti iz objavljenih prevoda, nego su doslovno prevedeni (prim. prev.).